

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Диференціальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №5. Класифікації особистості і характеру

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шилина А.А.

План лекції

1. Характер у структурі індивідуальності.
2. Акцентуації характеру як реакція особистості на фрустрації.
3. Емпіричні і теоретичні типології.
4. Класифікація психологічних типів за К.Г Юнгом.
5. Типологія характеру за К. Леонгардом.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
3. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
4. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.

Допоміжна:

5. Горностаєв П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
6. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.

Текст лекції

Вступ. Представники деяких психологічних напрямів не визнають поняття "характер", а з більшості зарубіжних довідкових видань і досліджень його вилучили. Спостерігається тенденція до ототожнення характеру з особистістю. Багато вчених характер вважають проблемою етики, висловлюють сумніви у можливості вивчення його як самостійного явища. Характер у диференціально-психологічному контексті розуміють як основну змістову характеристику індивідуальності, що детермінується впливами соціокультурного середовища і формується на психічній основі темпераменту.

Питання 1. Характер у структурі індивідуальності

Піонером у дослідженнях характеру вважають давньогрецького філософа Теофраста (372-287 до н. е.). У XVIII ст. в Європі активно досліджували типологію характеру, а англійський філософ і психолог Джон-Стюарт Мілль (1806-1873) навіть запропонував виокремити етологію як особливу науку. З часів Теофраста характер називали "етос". Вважалось, що характер розкриває і обмежує міру особистої відповідальності людини, визначає вчинки, якими вона може керувати (на відміну від темпераментальних проявів, змінити які не

можливо), тобто концентрує те, що вона може контролювати, змінювати і розвивати. Характер формується протягом життя людини і, загалом усталюючись до підліткового віку, змінюється під впливом виховання і самовиховання. Тому характер, на відміну від темпераменту, може підлягати етичному оцінюванню.

Характер (грец. Charakter - риса, особливість) - індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих ситуаціях і обставинах.

Характером також називають своєрідність складу психічної діяльності, що виявляється в особливостях соціальної поведінки особистості, насамперед у ставленні до професії, людей, самого себе.

Донедавна вітчизняні психологи наголошували, що хребет характеру" становить воля - стійкість у діях, принциповість, відношення інтелекту і особистості, наявність життєвих цілей. Зарубіжні вчені, також відзначаючи елемент характеру, пов'язаний із самоконтролем і саморегуляцією, як синонім іноді вживають поняття "сила Я", "сила Над-Я".

Темперамент може не визначати змістової складової відносин особистості (останнім часом це ставлять під сумнів), а характер саме їх і відображає - переваги, значущі відносини, змістові і духовно-світоглядні якості індивідуальності, тенденції психічного нездоров'я. Так, В. Ананьєв вважав, що кожна риса вдачі (характеру) є певним істотним ставленням особистості до навколишнього світу, до таких його об'єктів, як природа, суспільство, суспільні ідеї (ідеологія), праця, інші люди тощо.

Вплив характеру на особистість практично не вивчений в академічній психології, насамперед через традицію апелювати до злитості цих двох конструктів, що насправді співвідносяться як "частина - ціле". Зате в житейській наївній психології проблема характеру і його зв'язку з особистістю - одна з центральних. Прикладом може бути запропонована Б. Братусем гумористична інтерпретація чотирьох типів людей, представлена в традиційній системі координат .

Рис. 2.3. Типи особистостей відповідно до характеру

Різноманіття суб'єктивних оцінок, за допомогою яких люди характеризують знайомих, можна описати за допомогою зображених на рисунку координат. Більшість людей зараховують себе до I типу (и хороша людина з

хорошим характером"). Диференціальна психологія не може спиратися на розмиті оцінні категорії або соціально створювані конструкти на зразок "хороший - поганий" при оцінюванні людини, хоча частка самоіронії нерідко сприяє адекватності наукових висновків.

Дослідники прагнули чітко визначити і розрізнити поняття "темперамент" і "характер". Переважно йшлося про вплив характеру на темперамент, суть якого виразив І. Кант: "Темперамент указує на те, що можна зробити з людини, а характер - на те, що сама вона хоче зробити із себе". Психологи погоджуються, що характер не є чимось готовим, даним від природи, його визначають сукупність зовнішніх чинників, що впливають на індивіда в процесі розвитку, і свідомі зусилля людини, спрямовані на формування власних властивостей.

Розмежовував поняття "тип нервової системи", "темперамент" і "характер" І. Павлов: "Тип є вроджений конституціональний вид нервової діяльності - генотип... Характер є сумішшю уроджених схильностей, потягів з прищепленими протягом життя під впливом життєвих вражень". Система умовних зв'язків, що утворюються в процесі структуризації життєвого досвіду, становить природну основу характеру, його формально-динамічну складову, а система орієнтації виникає внаслідок сплаву схильності суб'єкта з формувальними впливами середовища. Стійка система зв'язків, яку назвали динамічним стереотипом, є основою спрямованості - властивості, що належить до найважливіших змістових характеристик індивідуальності.

Воля як основний системотвірний компонент характеру виявляється в диференційованій системі довільної регуляції, пов'язаної з емоційними патернами і рівнем розвитку здібностей. Наполегливість у досягненні мети помітніше виражена в структурі характеру людей з високим рівнем інтелекту й освіти.

Багато даних підтверджують вплив характеру на вибір суб'єктом способів взаємодії і на взаємозв'язок характеру з темпераментом. У процесі досліджень співвідношення структурних компонентів індивідуальності характер, представлений різними параметрами самоставлення, зіставляли з темпераментальними і стильовими властивостями. Інтенсивність зв'язків між досліджуваними показниками темпераменту, стилю і характеру була різною. Зв'язки характеру зі стилем, який є "ближче розташованим" утворенням у просторі індивідуальних властивостей, виявилися сильнішими (з високим рівнем значущості - $p < 0,001$), ніж зв'язки характеру з темпераментом, віддаленішими в ієрархічній структурі індивідуальності.

У широкому сенсі характером називають цілісну сукупність, яка позначає приховану за різними проявами людського Я природу особистості. Теофраст, який запропонував використовувати цей термін у психології на позначення комплексу ознак, що відрізняють поведінку однієї людини від іншої, уклав і першу класифікацію характерів. У ній він описав велику кількість типів особистостей - брехливий або чесний, хитрий або простодушний, жадібний або

щедрий тощо. Тривалий час характер визначали через просту комбінацію ознак, не диференційованих між собою. Спроби вичленувати структуру характеру пов'язані з появою і розвитком у психології поняття "воля", а також виразнішим розробленням дихотомії "розум - почуття". Фактично навколо основних вимірів "розум - воля - почуття" і розвиваються уявлення про структуру характеру.

Трактуючи характер як підструктуру, що належить до особистісного рівня, його вважають концептом який здебільшого стосується сили характеру - властивості, пов'язаної із зусиллями, спрямованими на подолання обставин. Дослідження засвідчили, що воля або наполегливість, у досягненні мети пов'язані з такими характеристиками, як мотиви, особистісні орієнтації, Я-концепція (у т. ч. самооцінка як центральний компонент).

С. Рубінштейн визначав характер як сукупність генералізованих (узагальнених, стійких і переважальних) мотивів у структурі особистості .

Рис. 2.4. Структура характеру

З позицій формальної (ієрархічної) теорії індивідуальності основними вимірами характеру, що формують його структуру, є Я-концепція, Я як системокомплекс рис і Я як система генералізованих базових орієнтацій.

Питання 2. Я-концепція.

Як центральне утворення характеру першим її обґрунтував американський психолог Вільям Дžeme (1842-1910). Один із її базових складників, фіксує зміст життєвого досвіду (Я як об'єкт), а другий позначає процес усвідомлення людиною цього досвіду (Я, яке знає, усвідомлює). У структурі Я-концепції об'єднуються дві тенденції: "Я, яким мене бачать інші" і "Я, яким я сам себе бачу".

Я-концепція - сукупність усіх уявлень людини про те, яка вона у всіх своїх проявах, можливих і дійсних, Істотних і другорядних.

Я-концепція властива кожній особистості й формується у процесі розвитку самосвідомості, охоплюючи Я-вчорашнє, Я-сьогоднішнє і Я-завтрашнє. Вона будується на основі самосприйняття, самоствавлення, які людина яскраво переживає, постійно зіставляє зі сприйняттям себе іншими людьми, їхнім емоційним ставленням. У створенні Я-концепції активно задіяні самоспостереження, самооцінювання й інші рефлексійні особистісні процеси.

Значною мірою Я-концепція неусвідомлювана, і лише надзвичайні обставини, наприклад життєва криза, вимагають від людини глибшого самоусвідомлення. Представники різних психотерапевтичних напрямів активно працюють із Я-концепцією клієнта як найважливішим смислотвірним компонентом його переживань, допомагаючи йому досягти більшої автентичності, самодостатності.

Формування Я-концепції є результатом фізичного розвитку, що впливає на створення образу тіла (фізичне Я), когнітивного й емоційного розвитку (психічне Я), а також вироблення навичок соціальної взаємодії, що виникають унаслідок виконання суб'єктом різних соціальних ролей (соціальне Я). Фізичний образ Я відображає дію конституційного чинника на формування системи уявлень про себе, специфіку характеру і навіть особистості. Особливості статури впливають на всі психічні процеси, у т. ч. самосвідомість. Для аналізу цього взаємозв'язку школярам показували чоловічі силуети, які характеризують різні типи статури, виділені за системою В. Шелдона: мезоморфний (атлетичний, м'язистий), ендоморфний (повний, невисокий) та екторморфний (високий, худий). Перший тип незмінно отримував стійкі позитивні оцінки, другий характеризували переважно негативно, а третьому відводили нейтральну позицію.

У реальній ситуації діти також рідше обирають дитину ендоморфного типу як товариша. В ендоморфних дітей частіше спостерігається негативне ставлення до свого тіла, неприйняття свого фізичного Я. Чинником, що зумовлює це, можуть бути еволюційні стратегії надання переваги, засновані на важливості сили й активності для забезпечення життєвої адаптації індивіда.

Я-концепція як центральна підструктура характеру формується в 6-11 років, набуваючи абстрактнішого (узагальненого) відтінку, не пов'язаного прямо з фізичними рисами. Глобальне почуття самоцінності як риса характеру з'являється у 6-7 років.

Характер є своєрідною мембраною між внутрішнім світом особистості і навколишньою дійсністю. Він пов'язаний зі способами самовираження, механізмами захисту від несприятливих для людини дій.

Я-концепцію формують Я-образ і самооцінка. Я-об-раз є регулятивним механізмом психічного життя, мотиваційним ядром особистості.

Я-образ - особистість у єдності всіх складових її буття, відображена в самосвідомості як її основна складова, кінцеве уявлення про себе, результат роботи над пізнанням себе, формуванням ставлення до себе, осмисленням своєї ролі на кожному життєвому етапі.

Він є суб'єктом свідомості, осмислення всіх психічних явищ, внутрішнього і зовнішнього буття особистості в їх інтегральності, цілісності. У структурі Я-образу виокремлюють діяльний компонент, що відображає його суб'єктну складову, і компонент рефлексивний, в якому кристалізується об'єктна, тобто уявлення людини про себе. Традиційно в Я-образі виокремлюють когнітивний (пізнавальний) і поведінковий (діяльний) афективний (емоційний) компоненти.

Серед різних типів Я-образу найвідоміші Я-реальне і Я-ідеальне. Залежно від критеріїв розрізнення існують також Я-минуле, Я-теперішнє і Я-майбутнє; Я-соціальне, Я-сімейне і Я-власне; Я-чисте (пізнавальне) і Я-емпіричне (пізнаване), усередині якого - Я-матеріальне, Я-соціальне і Я-духовне; Я-наявне, Я-бажане і Я-уявне тощо. У кожної людини постійно співіснують різні образи себе, які нерідко перебувають у внутрішньому конфлікті. Те, якою людиною хотіла б себе бачити (Я-ідеальне), те, що вона про себе думає (Я-суб'єктивне), те, що про неї думають інші (Я-відображене), і те, якою вона є насправді (Я-об'єктивне), дуже рідко збігаються, а стан такої гармонії переживається як щастя.

Я-образ може мати високу або низьку стійкість на різних вікових етапах, у різних типів особистості. Коли в кризових ситуаціях виникає загроза стійкості Я-обра-зу, що людина переживає дуже важко - як втрату себе, зазвичай автоматично спрацьовують особистісні захисні механізми. Простота або складність Я-образу залежить від когнітивної складності особистості, її емоційної розвиненості. Він може бути також більш або менш внутрішньосуперечливим, що залежить від інтегрованості, зв'язності його компонентів.

В онтогенезі самооцінка формується спочатку на основі оцінок дитини близьким оточенням. Із включенням у самосвідомість механізму рефлексії самооцінка дедалі більше уточнюється й удосконалюється в процесі самоаналізу з урахуванням власного досвіду, ставлення значущого оточення.

Самооцінка - оцінка особистістю себе, своїх фізичних, інтелектуальних, емоційно вольових, комунікаційних, етичних якостей, життєвих можливостей, ставлення до себе оточення і свого місця серед них.

Спрямованість ставлення на різні аспекти власного Я виявляється в самоставленні, а прагнення продемонструвати свої соціально значущі якості - в самопрезентації.

Самооцінка - це прояв суб'єктної активності особистості, складова частина Я-концепції, Я-образу, який не треба ні уявляти, ні згадувати, оскільки він суб'єктивно існує як даність, внутріособистісна структура, що керує ставленням особистості до себе і світу.

Самооцінка переважно пов'язана з соціальною іпостассю Я, бо воно відображає в системі суб'єктивних значень втілення особистості в людях. Водночас самооцінку можна розглядати як інтегратора усіх основних компонентів Я-образу: фізичного, психологічного і соціального.

Індивідуальні особливості самооцінки впливають на формування таких рис характеру, як упевненість, рівень домагань, самолюбство, критичність, цілеспрямованість тощо. Самооцінка динамічно змінюється згідно з рівнем соціального благополуччя, формуванням особистісних особливостей індивіда. Регулятором її є ступінь успішності людини в житті згідно з її рівнем домагань, що відображено у формулі Джемса: самооцінка = успіх: домагання.

Характеризується самооцінка ступенем адекватності, стійкістю. Висока самооцінка сприяє особистісному зростанню, самоствердженню; низька - заважає розкриттю індивідуальності, стимулює формування комплексів. Адекватна рівню домагань і реальним можливостям людини самооцінка допомагає правильно обрати життєві тактики й форми поведінки, а відтак - зберегти здоров'я. Неадекватна самооцінка може бути завищеною (рівень домагань вище особистісних потенцій, необхідних для успіху) і заниженою (рівень домагань нижче особистісних можливостей). В обох випадках утруднюється нормальна самоактуалізація і не виправдовуються соціальні очікування.

Стійкість/нестійкість самооцінки визначається рівнем ригідності (лат. гідісія - твердий, заціпенілий) нервової системи, силою установок, соціальною сенситивністю, конформністю, навіюваністю.

Здатність до формування самооцінки удосконалюється з віком, освітою, розвитком інтелекту і підвищенням соціального статусу особистості. Корекція самооцінки - одне з основних завдань психічного самовдосконалення і психотерапії.

З віком самооцінка стає дедалі диференційованішою. Школярам сьомого класу, старшокласникам і студентам вечірніх курсів у віці приблизно 30 років запропонували оцінити себе за 40 характеристиками, використовуючи шестибальну шкалу від "цілком правильно" (6 балів) до "абсолютно неправильно" (1 бал). Твердження охоплювали: фізичні якості, рівень досягнень, інтелектуальний розвиток, міжособистісне спілкування і соціальну відповідальність. Аналіз індивідуальних варіацій виявив тенденцію до їх збільшення з віком. Можливо, диференціація самооцінки пов'язана з розвитком здатності оцінювати різні аспекти свого Я, використовуючи найрізноманітніші стратегії.

Аналіз концепції характеру в контексті ієрархічного підходу пов'язаний з дослідженнями саморегуляції як психофізіологічного компонента волі, наполегливості як риси, що є основою вольових дій, волі як категорії, використовуваної при дослідженні життєвих процесів, які рухають людьми в певному напрямі або до конкретної мети.

Саморегуляція (лат. *regulo* - упорядковую, налагоджую) психічна - система психічної самодіїз метою свідомого управління особистістю своїми психічними станами відповідно до вимог ситуації і доцільності.

Психічна саморегуляція може здійснюватися на неусвідомлюваному рівні механізмами підтримки внутрішнього гомеостазу (рівноваги) і адаптивної

поведінки (наприклад, ситуація небезпеки викликає стан напруженості, тривоги, стресу, готовності діяти) і бути свідомим, довільним процесом на основі освоєння спеціальних методів мобілізації внутрішніх резервів, які в буденному житті залишаються незатребуваними.

Основою психічної саморегуляції є систематичне тренування психосоматичних реакцій і центральних нервових процесів, що допомагає виробити первинний комплекс специфічних навичок, призначених для довільної зміни поточних психофізіологічних і психічних станів. Для всієї різноманітності методик психічної саморегуляції існують загальні і обов'язкові прийоми: стани м'язового розслаблення (релаксація); управління ритмом дихання; вироблення й активізація позитивних, світлих уявлень і чуттєвих образів (зорових, слухових, тактильних та інших); розвиток здатності до концентрації і децентрації уваги; спілкування із собою як активізація регульовальної і програмувальної сили мисленого і вимовленого вголос слова.

Психічна саморегуляція, як правило, відбувається на таких рівнях:

1. Регуляція рівня психічної активності особистості за рахунок інформаційно-енергетичного потоку ("відре-агування" - посилення рухової або психічної активності); катарсис (очищення, емоційно-енергетична реакція на естетичну інформацію); зміна нервової імпульсації (регуляція м'язового і психічного тону); ритуальні дії (спосіб впливу на психіку через відповідну організацію зовнішніх умов для зміни психічної активності).

2. Емоційно-вольовий рівень психічної саморегуляції життєдіяльності: спрямованість особистості на підвищення стресостійкості, зняття емоційної напруги і психофізичного стомлення; вироблення позитивних установок, підвищення ефективності пізнавальної діяльності за рахунок тренування уяви, інтуїції, пам'яті, уваги; мобілізація сил організму для виживання в екстремальних умовах.

3. Психічна саморегуляція мотиваційних складових життєдіяльності особистості: сили мотивації, усвідомленості, смислової насиченості, інтегрованості мотиваційних тенденцій тощо.

4. Самокоригування особистості в плані самоорганізації, самоствердження, самоактуалізації, самодетермінації, самовдосконалення. Діалог із собою може відбуватися у формі самосповіді, самопереконавання, самонаказу, самонавіяння, самопідкріплення тощо.

Я-системокомплекс рис. Він інтегрує всі життєві прояви, допомагає особистості розглядати себе зсередини, спостерігати, усвідомлювати, видозмінюватись, регулювати свою життєдіяльність її активне начало - Я. Я-системокомплекс рис є найвищою концентрацією суб'єктності людини, в якій утілюються всі відчуття від швидкоплинних станів до кардинальних вчинків, ключових життєвих рішень, переживання власної цілісності і нерозривності, свого минулого, сьогодення і майбутнього.

Я - глибинна сутність людини, її самість, достовірність, автентич* ність, що дає змогу їй відрізнити себе від інших, відчувати, переживати, усвідомлювати реальність свого існування.

Сила Я визначається здатністю людини зберігати свою самість, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні обставини. У змінених станах свідомості, при деяких захворюваннях людина може переживати множинність, мінливість свого Я, його постійні трансформації.

Найважливішою відправною точкою для почуття цілісності і безперервності Я є тіло людини, її ім'я, потім її особисті речі, улюблені предмети, заняття, хобі, референтна група, значущі інші.

Структура Я як основний елемент характеру виконує такі регулятивно-інтеграційні функції: інтроцентричні (орієнтовані на здійснення особистих завдань і цілей) й екстероцентричні (орієнтовані на здійснення завдань і цілей, не пов'язаних безпосередньо з власними). На думку І. Якубіка, регульовальна роль структури Я полягає в тому, що вона є джерелом мотивації до дій, спрямованих на захист, підтримку і розвиток власної особистості. Відповідно до описаної ролі Я розрізняють типи регуляції поведінки: егоцентричний (спрямованість на задоволення власних потреб), алоцентричний (спрямованість на задоволення потреб, захист інтересів і розвиток інших людей), соціоцентричний (переважання цілей соціальних груп, суспільних інститутів), альтруїстичний (відмова від власних цілей і завдань заради виконання чужих).

Предметом диференціально-психологічного аналізу воля практично не була. У класичних дослідженнях вольові прояви інтерпретували як такі динамічні (формально-динамічні) параметри:

- детермінуюча тенденція, необхідна для розірвання асоціативного зв'язку;
- подолання тенденцій поля як наслідок порушення рівноваги "індивід - середовище";
- система образів потреб і усвідомлювана схема мотивів, які є основою уявлень людини про власні динамічні сили;
- тенденція організовувати власне Я так, щоб здійснювався рух до заданої мети, в заданому напрямі.

Волю завжди пов'язують з усвідомленим вибором, а наполегливість - наданням переваг, саморегуляцію - зі стратегіями зняття невизначеності.

Відмінності в інтенсивності вольових устремлінь відображають відмінності в здатності людини робити самостійний вибір, специфіку спрямовальної і регуляторної функції особистості.

Я-система базових (генералізованих) орієнтацій

Орієнтація (особистісна) є стабільною домінуючою тенденцією суб'єкта, яку формують схильності, установки, мотиви. Типи орієнтації вивчають переважно в межах диференціальної психології і психології особистості.

Базові орієнтації - тенденції поведінки, зафіксовані в структурі життєвого досвіду і пов'язані із системою надання переваг, що виявляються в орієнтації на

себе (суб'єктна репрезентація), на інших (комунікативна взаємодія) і на предмет (предметно-маніпулятивна активність).

Орієнтації, що розглядаються як домінуючі мотиви, пов'язані з інтегральнішим поняттям "спрямованість особистості" - узагальнене ставлення особистості до різних аспектів зовнішнього світу. Система базових орієнтацій (СБО), яка формується вже в перші роки життя суб'єкта, є чинником не тільки формування характеру, а й особистості загалом.

Орієнтація на себе пов'язана з вираженим зосередженням суб'єкта на власних думках, переживаннях і характеризується (за показниками "16-факторного особистісного опитувальника" Кеттела) такими ознаками: тривожність, турбота про фізичне здоров'я, висока недовірливість, егоцентризм, детермінованість поведінки своїм самопочуттям і настроєм - при цьому основними мотивами поведінки є власне благополуччя, особисті досягнення, прагнення до самоствердження.

Орієнтація на предметні аспекти активності (об'єкт, справу) характеризується вираженими потребами в пізнанні та освоєнні предметного середовища. Можливо, цей тип орієнтації проявляється у наймолодшому віці.

Орієнтація на інших (групу) насамперед полягає у позитивному налаштуванні на спілкування. Переважні мотиви поведінки визначаються здебільшого інтересами і потребами інших людей.

М. Неймарк виявив значущі відмінності в психологічних особливостях, характерних для дітей з різними типами мотиваційної структури. Школярі, об'єднані у три групи за домінуванням у структурі їхніх мотивів однієї з трьох орієнтацій, відрізнялися як за ступенем вираженості у них певних ознак, так і за особливостями їх комбінації. Орієнтація на себе пов'язана із завищеною оцінкою своїх здібностей і соціального становища, бажанням досягти вищого соціального статусу, захисною реакцією на невдачу, пред'явленням нереалістичних вимог до інших. Домінуюча орієнтація на предмет слабо пов'язана з особливостями Я-образу і адаптивними реакціями на невдачу. За словами М. Неймарка, мотиви, розвиваючись, організовуються в ієрархічну структуру, на різних етапах життя одні мотиви домінують над іншими. При дослідженні співвідношення спрямованості особистості молодших підлітків з афектом неадекватності - переживанням, що виникає, коли домагання, зумовлені звичною самооцінкою, зазнавали невдачі, - було з'ясовано, що найчастіше він проявляється у групі підлітків з вираженою орієнтацією на себе.

Питання 3. Акцентуації характеру як реакція особистості на фрустрації

Кожна людина час від часу перебуває у стані тривожності, якому властиве переживання реальних і уявних небезпек. За реальної небезпеки тривожність допомагає мобілізувати і сконцентрувати зусилля, адаптуючи психіку до нових умов. Якщо людина впадає у цей стан частіше, ніж його спричиняють об'єктивні обставини, психіка виснажується, а продуктивність знижується. За таких обставин людина відчуває тривожність - внутрішній неспокій,

зклопотаність, схвильованість, що переходить у збудження і часто має непродуктивний і демобілізуючий характер.

Дотримуючись не цілком правильної, але усталеної форми опису здорової особистості через патологію, можна стверджувати, що характер - це сукупність проявів особистості у відповідь на фруструючі ситуації, індивідуальний спосіб додання тривожності. Фрустрація - стан емоційного напруження, зумовлений нездоланими бар'єрами на шляху до поставленої мети чи задоволення потреби.

Складність ситуації людина оцінює суб'єктивно, тому одним важко знайомитися (астенічні особи), іншим - розлучатися ("застрягаючі"). Комуś важко монотонно працювати, а багатьом - діяти в екстремальних ситуаціях.

Людина, в якій надмірно виражена певна риса характеру, може набути особливої чутливості до деяких життєвих явищ, що є ознакою акцентуації характеру.

Акцентуація (лат. *accentus* - наголос) характеру - варіанти норм, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого людина виявляє вибірккову вразливість до певних психогенних дій за нормальної стійкості до Інших.

За прихованої акцентуації особливості задатків або здібностей "згладжуються" правильним вихованням, акцентуація не проявляється в зовнішній поведінці, а коли особистість зазнає певних труднощів, ознаки її можуть посилитися. За явної акцентуації особливості особистості проявляються в тих ситуаціях, коли на неї діють подразнюючі чинники. За особливо несприятливих обставин може відбутися деформація особистості, що нагадує психопатію, яку називають патохарактерологічним розвитком. Тотальна деформація, яка призводить до порушення соціальної поведінки людини (можливості працювати або мати сім'ю), є проявом психопатії.

Розглядаючи акцентуації характеру як крайні варіанти норми, К. Леонгард запропонував класифікацію, в якій виокремив чотири акцентуації характеру (Х) і шість акцентуацій темпераменту (Т). Ця класифікація охоплює:

1) демонстративний (істероїдний) (Х) тип, якому властиві прагнення бути в центрі уваги, для чого людина використовує будь-які засоби, не надто переймаючись їх доречністю. Особам цього типу притаманні висока здатність до витіснення і залежність від соціального оточення, навіюваність;

2) педантичний (надпунктуальний) (Х) тип схильний довго переживати дрібні образи, надавати надважливого значення незначним подіям. Дотримується стандартів поведінки, традиційний, обмежено креативний і надвідповідальний;

3) застрягаючий (Х) тип має труднощі з переходом від одного стану до іншого, а найвираженіша його риса - формування надцінних ідей, яким він надає виняткового значення і заради яких готовий жертвувати життям інших людей і власним. Такі люди схильні довго фіксувати увагу на невідреагованих почуттях образи, ненависті, провини;

4) збудливий (некерований, епілептоїдний) (X) тип не контролює свої потяги, висловлювання і поведінку, схильний несподівано вибухати, відповідати неадекватно сильною реакцією на незначний подразник, пам'ятати образи і мстити через великий проміжок часу;

5) гіпертимний (Т) тип завжди перебуває у піднесеному настрої, прагне бурхливої діяльності, у зв'язку з чим не завжди уважний до оточення і погано контролює власний стан. Дитина-гіпертим, прокидаючись, починає усміхатися. Позитивне ставлення до світу у представників цього типу не завжди зумовлене об'єктивними досягненнями;

6) дистимічний (Т) тип характеризується пригніченим настроєм, фіксується на негативі. Прокидаючись, частіше починає плакати, а в дорослому віці рідко усвідомлює і визнає світлі сторони життя, викликаючи в оточення неадекватне почуття провини; через це має не дуже високий статус у групі (зануд ніхто не любить);

7) тривожно-боязкий (Т) тип схильний до страхів, переживає тривогу навіть через нескладні життєві завдання;

8) циклотимічний (Т) тип, об'єднуючи вади дистимічного і тривожно-боязкого, схильний до зміни високого тону пригніченим станом. У разі патологічного розвитку особистості у нього виявляється маніакально-депресивний психоз;

9) емотивний (Т) тип живе почуттями, проходячи весь діапазон емоційних станів, легко заражаючись настроєм інших людей і відчуваючи вплив творів мистецтва;

10) афективно-екзальтований (Т) тип, для якого характерні вразливість, схильність ілюзорним світом замінювати реальність.

Усі типи зумовлені значно вираженою акцентуацією, за невеликих її значень вони можуть бути корисними. Так, демонстративна (істероїдна) акцентуація є необхідною передумовою будь-якої публічної професії, шизоїдна сприяє творчому мисленню і продукуванню оригінальних рішень, параноїдна - цілеспрямованості поведінки.

Ця типологія не повністю відповідає вимогам наукової класифікації. К. Леонгард прагнув позначити лише ті риси характеру, які спричиняють у людей проблеми в житті.

У вітчизняній психології підхід К. Леонгарда ґрунтовно розвивав А. Личко, який виокремив 12 акцентуацій, що частково перетинаються з виділеними Леонгардом. Найчастіше класифікацію К. Леонгарда використовують під час роботи з підлітками, у яких характер ще не сформувався (табл. 8).

Таблиця 8

Зіставлення акцентуацій характеру

№ п/п	С. Хатуей, Дж. Маккінлі (ММРІ)	К. Леонгард (опитувальник Х. Смішека)	А. Личко (опитувальник ПДО)
-------	--------------------------------	---	-----------------------------

1	2	3	4
1	Іпохондрія	-	Астеноневро-тичний
2	Депресія	Дистимічний	-
3	Істерія	Демонстративний	Істероїдний
4	Психопатія	-	Нестійкий
5	Жіночість	-	-
6	Паранояльність	"Застрагаючий "	-
7	Психастенія	Педантичний	Психастенічний
8	Шизоїдність	-	Шизоїдний
9	Гіпоманія	Гіпертимний	Гіпертимний
10	Інтроверсія	-	-
11	-	Збудливий	Епілептоїдний
12	-	Тривожно-боязливий	Сенситивний
13	-	Циклотимічний	Циклоїдний
14	-	Афективно-екзальтований	Лабільний істероїд
15	-	Емотивний	Лабільний
16	-	-	Конформний
Разом	10	10	12

На відміну від невротичних порушень, психопатії (П. Ганнушкін) мають такі ознаки: тотальність (зачіпають емоційно-афективну, когнітивну сфери, поведінку людини; невроз має локальний характер, наприклад енурез, заїкання, тики); стабільність у часі і довший період лікування (при неврозах спостерігаються і випадки самолікування - так звана спонтанна ремісія); соціальна дезадаптація, що виражається в порушенні прийнятих норм поведінки, критичності щодо себе (у невротиків зазвичай надмірно виражене почуття провини).

За класифікацією сучасного російського психофізика Фелікса Берьозіна, що ґрунтується на типовому способі звільнення від тривожності, виокремлюють такі невротичні розлади: депресія (виражена тривога, страх, зниження рівня спонукань, відчуття невідворотності катастрофи); іпохондрія (соматизація тривоги, турбота про стан здоров'я); істерія (витіснення чинників тривоги, звільнення від фактів).

До психотичних розладів, за Ф. Берьозіним, належать: асоціальна психопатія (реалізація напруженості в безпосередній поведінці); паранояльний синдром (ригідність афекту, "розгойдування" ситуації, "застрагай: ня", нав'язливість, марення); тривожно-фобійний синдром, психастенія (фіксація тривоги, обмежувальна поведінка); шизоїдний синдром (аутизація тривоги, відчуження, збільшення "психічної дистанції").

Акцентуації як крайні варіанти норми можуть проявлятися в гострих афективних реакціях, які бувають кількох видів: інтрапунітивні (афективний стан долають, завдаючи собі шкоди), екстрапунітивні (долання афективного стану шляхом агресії на оточення), імпунітивні (нерозсудлива втеча з афектогенної ситуації), демонстративні (афект розряджається у "спектакль").

Скороминущі психопатоподібні порушення поведінки теж є проявами акцентуацій: делінквентність (дрібні правопорушення), токсикоманічна поведінка, втечі з дому і бродяжництво, транзиторні сексуальні девіації (раннє статеве життя, нетривалий підлітковий гомосексуалізм).

На фоні акцентуації можуть розвиватися психічні розлади, що переводять особистість на рівень хвороби.

Акцентуації зазнають динамічних змін, що зумовлює розвиток характеру: перехід з явної форми в латентну (вікова компенсація), перетворення акцентуації на "межову психопатію" і трансформація, що виражається в приєднанні до однієї акцентуації іншої, близької за змістом (наприклад, перетворення гіперти-ма на циклоїда).

Характер з його акцентуаціями завершує своє формування до підліткового віку, тому основним чинником його розвитку є сімейне виховання. Російські науковці Едманд Ейдемільер і Вікторас Юстицький встановили зв'язок між деякими спотвореннями батьківського виховання і появою акцентуацій та іншими спотвореннями поведінки і особистості.

У разі потуральної гіперпротекції (ретельний контроль і відсутність заборон) часто розвивається істероїд-ність або гіпертимність, а при домінуючій гіперпротекції (ретельний контроль і надмірність заборон) у психастеніків, сенситивів і астено-невротиків посилюються астеничні риси, а гіпертими проявляють прагнення ухилитися від впливу батьків (наприклад, утекти з дому).

У разі емоційного відторгнення з боку батьків у дитини формується епілептоїдна акцентуація; на фоні початкової емоційно-лабільної, сенситивної або астено-невротичної акцентуації посилюється декомпенсація, призводячи до появи стійких невротичних розладів. Підвищена моральна відповідальність, за якої високі вимоги до підлітка поєднуються з недостатньою увагою до нього, призводить до появи психастеничної акцентуації. Бездоглядність, коли ослаблені контроль, заборони, вимоги, задоволення дитячих потреб батьками, зумовлює гіпертимну акцентуацію, а в дітей зі слабким психічним складом - нестійку чи конформну.

Сформувавшись, акцентуація розвивається, поки живе особистість. До 26-30 років навіть психопатичні натури можуть набути більшої психічної стійкості, а деякі з них, опинившись у сприятливих умовах, здатні вести нормальне трудове життя.

Майже половина людей належить до змішаних типів - проміжних (зумовлені ендогенними чинниками, наприклад лабільно-циклоїдний, конформно-гіпертимний) і амальгамних (сформовані як наслідок нашарування

рис одного типу на ендогенне ядро іншого, наприклад гіпертимно-нестійкий, конформно-нестійкий).

Людина з "нормальним" характером є теоретичним допущенням, а психіатри вважають, що акцентуація є у кожного.

Дослідження ролі середовища і спадковості у формуванні характеру, проведені за допомогою опитувальника ММРІ і його модифікацій, продемонстрували відсутність психогенетичних впливів на формування як окремої акцентуації, так і профілю показників загалом; винятком є лише шкала соціальної інтроверсії. Найтісніше пов'язані з генотипом ознаки, що визначають поведінку в ситуації спілкування ("Мене лякає навіть думка про публічний виступ").

Загалом характер - різномірний, невичерпний людський феномен - багато в чому ще не досліджений.

Типологічний підхід до характеру особистості: типології (класифікації) є загальнонауковим методом пізнання світу. У межах психології типологічний підхід припускає розуміння особистості як цілісного утворення, що не зводиться до комбінації окремих рис. Узагальнення здійснюються на основі групування досліджуваних. Якщо в групі людей стабільно спостерігається поєднання певних ознак, його розглядають як "типове" - симптомокомплекс. Кожну людину, якій ці ознаки властиві, починають зараховувати до певної групи. Характеристикою людини при цьому слугує назва відповідного типу (наприклад, істероїд), а зміст типу розкривають через опис типового, усередненого представника. Найвідомішими є типологічні описи особистості Юнга, Леонгарда та інших психологів, переважно орієнтовані на практичні потреби.

Типології - економний метод пізнання, здатний забезпечити зрозумілий результат, однак їх недоліком є нехтування особливим, індивідуальним у кожній людині, адже все те, що не стосується симптомокомплексу, залишається за межами розгляду. За такого підходу в особистості виокремлюють типове, але, цілком можливо, не найістотніше.

Питання 4. Емпіричні і теоретичні типології.

Класифікації (типології) поділяють на емпіричні і теоретичні (наукові).

Емпіричні типології ґрунтуються на спостереженнях дослідників, наділених інтуїцією, здатністю виокремлювати істотні ознаки, наявні в основі кожного типу. Ознаки можуть бути як однорідними, так і різномірними: наприклад, особливості будови тіла, обміну речовин і темпераменту. Статистично, як правило, емпіричні типології не перевіряли.

Наукова класифікація повинна відповідати таким вимогам:

1) її класи мають вичерпувати всю безліч об'єктів, які класифікують. Наприклад, для класифікації характерів недостатньо ознаки "нервовість": спокійні люди не потраплять до жодного класу, оскільки поняття "нервовість" може бути застосоване тільки до неспокійних, невірноважених людей;

2) кожний об'єкт може потрапити лише в один клас. Наприклад, якщо потрібно поділити всіх людей на психічно хворих і здорових, наперед треба домовитися про те, куди зарахувати проміжні типи (невротиків, людей у межовому стані), інакше вони можуть потрапити в обидва класи;

3) кожний новий підрозділ об'єктів у класифікації слід виокремлювати на основі лише однієї ознаки. Наприклад, спочатку поділяти людей за віком, а потім - за станом здоров'я, але не за обома ознаками відразу. Невиконання теж призводить до плутанини.

У диференціальній психології розмежовують поняття первинна класифікація і типологія. Первинна класифікація - перелік явищ, що характеризуються загальною видовою ознакою. Наприклад, класифікація емоцій, видів уваги або пам'яті, ознак агресивності тощо. Тобто класифікація у диференціальній психології є первинним способом поділу ознак на групи без виокремлення структурних підстав або, як виняток, за наявністю слабоструктурованої підстави.

Типологія - виокремлення типів, ідентифікація сукупностей (кластерів) ознак, що становлять сутність цих типів, на чіткій основі. У сучасних наукових типологіях, як правило, представлений один кластер (симптомокомплекс) ознак, які залежно від ступеня вираженості кожного з них, характеру зв'язку між ними і стійкості "зчеплення" ("злитості") утворюють остаточний перелік типів.

Науковим підґрунтям для розроблення типологічної проблематики в психології можна вважати роботи І. Павлова і дослідників його школи, присвячені вивченню типологічних властивостей нервової системи (типів вищої нервової діяльності) у тварин і людини.

Основні дослідження типології у диференціальній психології розгорталися за аналітичним і синтетичним підходами. Аналітичний підхід ґрунтується на аналізі кількісних характеристик певних властивостей (вага, зріст, гострота зору, чутливість, пластичність, швидкість запам'ятовування тощо). Синтетичний підхід пов'язаний із групуванням суб'єктів за типами на основі однієї або кількох класифікаційних ознак - будови тіла, темпераментальної організації тощо - аж до типів особистості.

При дослідженні особистості і характеру з точки зору типологічного підходу необхідно зважати на такі обставини:

а) використовуючи поняття "тип", потрібно розрізняти контексти, залежно від яких тип може позначати як певні комплекси властивостей, так і характерний зразок, картину поведінки;

б) розвиваючи вчення про властивості нервової системи як базові характеристики, що є основою типології, не слід вважати, що всі часткові психологічні типології в експериментальній і концептуальній основі повинні спиратися на аналіз цих властивостей, які не можуть бути першопричиною всього різноманіття змісту психічної діяльності.

Співвідношення фізіологічних і психологічних структур у типології людини - важливий предмет дослідження диференціальної психології.

Найтісніше пов'язаний з розробленням типологічної тематики номотетичний підхід у психологи, покликаний виявляти універсальні риси і патерни системи взаємопов'язаних психологічних ознак, властиві всім людям. Його має доповнювати ідіографічний аспект вивчення індивідуальності (який не можна протиставляти номотетичному), зосереджений на аналізі неповторної і унікальної внутрішньої структури суб'єкта.

Особистісні типи

У диференціальній психології розрізняють поняття "риса" і "тип". Їх розмежовує відмінність між димен-зіональними (континуальними) і дискретними (перервними) роз'єднаними змінними. Під типологією часто розуміють набір дискретних категорій, на підставі яких можна поділяти людей на групи. Визначаючи цю відмінність, Г.-В. Олпорт зауважував, що можна сказати про себе "Ямаюрису", але не можна сказати "Я маю тип", доречніше - "Я належу до типу...".

Вдалих спроб поділити людей на типи не багато. Найвідоміші - типологія темпераментів Галена - Гіппократа і типологічна дихотомія "екстраверсія - інтроверсія". К.Т. Юнг розглядав ці параметри як дискретні змінні, що поділяють людство на два глобальні типи. В екстравертів енергія б'є через край, вони надзвичайно товариські, схильні шукати нові відчуття і досвід. Інтроверти більш соромливі, занурені у власні думки, краще контролюють свої почуття і поведінку, планують майбутні дії.

Відомі і такі типологічні виміри особистості, як психотицизм і нейротицизм (Г.-Ю. Айзенк), котрі як базові параметри включають у багато особистісних моделей. Типологія А. Міллера утворена на основі когнітивних, афективних і конативних вимірів. Когнітивними рисами автор моделі вважає стильову дихотомію "аналі-тичність - холістичність", описану як тенденція фокусуватися на частинах або цілому. Ця дихотомія, названа в інших дослідженнях "аналітичність - синтетичність" й "артикулюваність - глобальність", є в основі багатьох проявів когнітивних контролів і стилів: полезалежність - полenezалежність, ригідність - гнучкість, когнітивна складність і стильова концептуальність.

Афективні риси пов'язані з екстраверсією і нейротицизмом, емоційною стабільністю - нестабільністю, котрі визначають через інтенсивність емоційних реакцій. На полюсі нестабільності перебувають люди, які на значущі й незначущі життєві події реагують однаково. Вони легко збуджуються, їхні реакції переважно негативні.

Конативні риси пов'язані з вольовою поведінкою суб'єкта, з усвідомлюваними аспектами мотивації і виражаються дихотомією "об'єктивована - суб'єктивована орієнтація". Суб'єктивована орієнтація спрямована на пошук емпатії й любові у стосунках, відповідно, об'єктивований полюс пов'язаний з прагненням до емоційного відчуження. Комбінації рис утворюють такі типи базових особистісних вимірювань:

а) редукціоніст (об'єктивовано-аналітичний) - пунктуальний, реалістичний, схильний до експериментів і контролю, скептичний, нехтує нормами, особистісно відчужений;

б) схематизатор (об'єктивовано-холістичний) - теоретик, особистісно відчужений, вдумливий, концептуальний, нехтує нормами, образний;

в) гностик (суб'єктивовано-аналітичний) - особистісно залучений, артистичний, такий, що приймає норми, нерациональний;

г) романтик (суб'єктивовано-холістичний) - особистісно залучений, приймає норми, образний.

Короткі характеристики кожного типу засвідчують властиву більшості особистісних типологій фрагментарність і відсутність внутрішньої логічної зв'язності опису.

Вивчення типів покликане сприяти прогнозуванню поведінки в медицині й педагогіці (зокрема, навчанні й вихованні). Однак при цьому дослідники стикаються з парадоксом "заперечення очевидного". Зарахування людини до певного типу допомагає краще зрозуміти її особливості, однак (і це часто трапляється) - може стереотипізувати звужувати уявлення про можливий поведінковий репертуар, що неминуче знижує рівень розуміння індивідуальних особливостей суб'єкта. Посилаючись на цей аргумент, деякі дослідники заперечують значення очевидних людських особливостей, що визначають тип, тим самим потрапляючи в лабіринт нескінченної емпіричної різноманітності. Логічніше буде не зосереджуватися на з'ясуванні точності та надуманості типологій (ідеться про науково сконструйовані моделі типологічних відмінностей), а вміло застосовувати шкалу "простота - складність" для визначення номотетично-ідіографічної межі у кожному окремому випадку.

Рис. 2.5. Типи на основі комбінацій особистісних рис (за О. Лібіним)

Функціональна типологія, поведінкові тенденції індивідуальності

Типологічним виміром поведінки є також симпто-мокомплекси, що характеризують досягнення особистістю адаптивного результату в організації своєї взаємодії із середовищем і виявляються у наданні переваг. Це припущення ґрунтоване на експериментально підтвердженій гіпотезі про наявність стійких сукупностей індивідуально-типологічних ознак, що актуалізуються завдяки

двом обставинам - схильності, властивій людині, і дії релевантних стимулів середовища (О. Лібін). Особливості переваг є базовими компонентами провідної тенденції (Л. Собчик), що виражається в стильовій взаємодії людини зі світом. Їх розглядають як основні виміри функціональної типології (М. Люшер). Переваги, які формуються в позасвідомій сфері, включають елемент семантики - системи значень поведінкового контексту. Відображаючи значущість для суб'єкта зовнішніх подій і будучи основою функціонування системи суб'єктивних значень, переваги детермінують стильову поведінку.

В організованому російським психологом О. Лібіним дослідженні з використанням батареї тестових методик було обстежено приблизно дві тисячі осіб обох статей, різних віку та професій з метою експериментально-теоретичної перевірки гіпотези, яка стала основою типології векторів поведінки. Ця поведінкова типологія ґрунтується на аналізі стратегій надання переваги як індикатора стійких симптомокомплексів. За результатами концептуального й експериментального аналізу було зафіксовано три провідні тенденції психодинамічного симптомокомплексу, пов'язані із системою індивідуальних переваг та основними векторами поведінки. Ці тенденції, що є параметрами абстрактного рівня поведінкової ієрархії, можуть бути співвіднесені з різноманітними вимірами індивідуальності - від властивостей нервової системи до системи орієнтацій. У табл. 9 наведено результати аналізу виділених тенденцій у контексті трьох базових конструктів - властивостей нервової системи (В. Небилицин), темпераменту (В. Русалов) та особистісних орієнтацій (М. Неймарк).

Таблиця 9

Аналіз поведінкових тенденцій

Вектор поведінки	Властивості	Темперамент	Орієнтація
Тенденція до комунікативної взаємодії	Сила стосовно збудження	Соціальна ергічність	На інших
Тенденція до автономізації	Сенситивність	Соціальна пластичність, загальна емоційність.	На себе
Тенденція до предметної маніпуляції	Сила стосовно гальмування	Предметна ергічність, низький соціальний темп і загальна емоційність	На предмет

Усі тенденції співвідносяться на рівні концепції з такими параметрами індивідуальності:

- розгальмованість - стриманість (Дж. Каган);
- інтроверсія - нейротицизм - психотицизм (Г.-Ю. Айзенк);
- комунікативна - предметна активність (В. Русалов);

- чутливість (Б. Теплов, В. Небилицин);
- тривожність (К. Спілберг).

Факторний аналіз матриці оцінок вираженості основних тенденцій у структурі поведінки суб'єкта, отриманих за допомогою опитувальника, дав змогу О. Лібіну виокремити вісім основних векторів (типів) поведінки, які є параметрами функціональної типології (табл. 10).

Таблиця 10

Вектори поведінки як параметри функціональної типології

Вектори	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Тенденція до комунікативної взаємодії	+	+	+	+	-	-	-	-
Тенденція до автономізації	-	-	+	+	+	+	-	-
Тенденція до предметної маніпуляції	-	+	-	+	-	+	+	-

Зіставлення цих векторів з даними використаних у дослідженні тестів ("Опитувальник структури темпераменту" (В. Русалов), "Тест надання переваги геометричним формам у конструктивних малюнках" (О. Лі-бін), "Рівень суб'єктивного контролю" (Є. Бажин), "Тест самоставлення" (С. Пантелєєв), "ММРІ - СМІЛ" (Л. Собчик), "16-факторний особистісний опитувальник Кеттела" та ін.) дало змогу О. Лібіну описати основні поведінкові симптомокомплекси, що характеризують вісім типів:

1) агостеніки (лат. ago - веду і грец. sthenos - сила) - "наділені достатньою силою, щоб вести інших за собою". Вони відзначаються рішучістю манер і змагальністю, орієнтовані на інших, у стосунках прагнуть до позиції лідера; схильні до професійного керівництва і педагогічної діяльності;

2) орстеніки (лат. ordo - порядок і грец. sthenos - сила) - "схильні впорядковувати невизначені ситуації". Інтенсивна робота викликає роздратування, вони не можуть оперативно включитися у процес, потребують тривалого підготовчого періоду; віддають перевагу видам діяльності, пов'язаним з аналітичною роботою, зокрема консультуванню;

3) тоностеніки (грец. tonos - напруження) - "схильні трансформувати в уяві негативні тенденції". Такі люди прагнуть до оволодіння предметною сферою діяльності незалежно від того, як складаються стосунки з оточенням; схильні надавати перевагу художньо-мистецьким професіям;

4) емфостеніки (грец. emphasis - виразність) - "схильні перейматися переживаннями іншої людини". У них переважають мимовільна регуляція поведінки, спонтанне вираження емоцій у відповідь на зміни внутрішнього або зовнішнього середовища, стійкість переживань, товарииськість, здатність налагоджувати міжособистісні стосунки; віддають перевагу професіям, пов'язаним зі спілкуванням;

5) констеніки (лат. contradico - суперечу) - "наділені силою багато що ставити під сумнів". їм властива емоційна нестабільність; нездатність швидко переробляти великі обсяги інформації. Компульсивність (суперечливість)

поведінки є наслідком дії різноспрямованих тенденцій; вони схильні до вибору медичних професій;

6) ілостеніки (лат. *ii* - всередині) - "наділені силою наполягати на своєму". Вони прагнуть бути незалежними у стосунках; егоцентрична спрямованість поведінки супроводжується підвищеним рівнем тривожності; рівень особистісної адаптованості знижений унаслідок неадекватного оцінювання ситуації;

7) інстеніки (лат. *initium* - початок) - "характеризуються легкістю в пробудженні активності". Такі люди швидко реагують на нові обставини; часто кидають почату справу, не довівши її до кінця; ефективність їхньої роботи зростає, коли є можливість переключатися з однієї справи на іншу;

8) аргостеніки (грец. *ergon* - праця) - "наділені достатньою силою витримувати навантаження". Вони емоційно стабільні, переважно добре володіють собою; вважають себе відповідальними за власні успіхи і невдачі; орієнтовані на предметну діяльність і віддають перевагу індивідуальним формам організації роботи; схильні до технічних професій.

Ці стійкі симптомокомплекси поведінкових ознак пов'язані зі специфічними патернами надання переваг - від вибору стилю міжособистісного спілкування і відповідної соціальної ролі до переваг у сприйнятті, наприклад, семантики основних геометричних форм при виконанні конструктивних малюнків. Лібін виявив такі зв'язки між поведінковими типами і наданням переваги основним архетипічним формам: I тип - трикутні, IV тип - округлі, VIII тип - квадратні. У решти типів також наявна тенденція до фіксування переваг. Описані вісім векторів поведінки утворюють середній рівень поведінкової ієрархії, а на наступних рівнях розташовані, відповідно, 24 - 36 - 64 тощо поведінкових стратегій, що описують більш вузькоспрямовані аспекти взаємодії суб'єкта із середовищем.

Аналіз поведінкових стратегій за даними, отриманими при дослідженні змішаної за статтю і віком вибірки в дві тисячі осіб, виявив стійкі взаємозв'язки діагностованих особливостей поведінки із наданням переваги професійним видам діяльності. Порівняння різних професійних груп (керівники всіх рангів, педагоги, актори і режисери, літературознавці, художники, військові льотчики, філософи, технічно орієнтовані фахівці) за частотою стимулів, які превалюють, дало змогу виявити типові для кожної групи стратегії надання переваги

Питання 5. Класифікація психологічних типів за К.Г Юнгом.

Найвідомішою емпіричною класифікацією типів особистості є систематика, запропонована К.-Г. Юнгом. В основі типології - екстраверсія як зверненість до об'єктів навколишнього чи внутрішнього світу та інтроверсія як рефлексія, перешкода контакту з об'єктами, сумнів і недовіра до об'єктів. Інтроверти зосереджені на своєму суб'єктивному стані, вони формують уявлення про світ за власними враженнями і висновками, задумливі, стримані, схильні до самоспоглядання, наділені розвиненою інтуїцією. Екстраверти, навпаки, зорієнтовані назовні, об'єктивні, спостережливі, черпають життєві

сили у діяльності. Іноді вважають, що екстраверти товариські, а інтроверти - ні, але це не зовсім правильно, тому що вони по-різному спілкуються, наприклад інтроверт може добре виконувати функції керівника. Психологічній сумісності в процесі спільної діяльності сприяє врівноважування інтровертивних співробітників екстравертивними, відзначав К.-Г. Юнг. Проте по-справжньому зрозуміти один одного можуть тільки люди одного типу.

Юнг пов'язував екстраверсію й інтроверсію з двома способами пристосування до об'єктивного світу, що склалися еволюційно: "Перший шлях - це підвищена плідність за відносно малої обороноздатності і недовговічності окремого індивіда; другий шлях - це озброєння індивіда різноманітними засобами самозбереження за відносно малої плідності". Він називав ці типи родючим і ненажерливим. Обидва стилі існування ефективні, але один досягає успіху завдяки встановленню безлічі відносин, а інший - за допомогою їх монополізації.

Екстраверсія - інтроверсія виражають ставлення свідомості до внутрішнього чи зовнішнього світу. Більшість людей є екстравертами; більшість інтровертів - чоловіки. Однак це співвідношення непостійне, простежуються і вікові закономірності. За Юнгом, стійкість людей потребує привласнення об'єктів, ідентифікації з ними, тому першу половину життя вони проживають як екстраверти.

У зрілому й літньому віці людина більше звертається всередину себе, переходячи від життя у світі предметів і явищ до духовного життя. Іноді схильна до інтроверсії людина в другій половині життя може стати екстравертом.

Юнг не пов'язував однозначно екстраверсію - інтроверсію ні з досвідом, ні зі спадковістю, наголошуючи, що в різних соціальних верствах і сім'ях представники екстраверсії - інтроверсії трапляються рівномірно.

Вчення про екстраверсію - інтроверсію з позиції теорії особистісних рис розвивали Дж.-П. Гілфорд, який за допомогою факторного аналізу виокремив його п'ять складників (соціальну інтроверсію, розумову інтроверсію, депресію, схильність до перепадів настрою, безпечність), і Г.-Ю. Айзенк.

Екстраверсія - інтроверсія як ставлення до об'єктів --не єдина підстава для визначення типів. Залежно від способу формування цього відношення можна виокремити вісім психологічних типів (табл. 2.11). Людина, яка у своєму досвіді насамперед спирається на відчуття (сенситив), довіряє своїм органам чуття. Якщо в людини переважає мислення (інтелектуал), то вона прагне отримати відповідь на питання, що таке реальність. Люди третього типу (емоціонали) спираються на почуття, завдяки чому вони передусім визначають, подобається їм об'єкт (явище) чи ні, а питання про те, що він собою становить, для них другорядне. Представники четвертого типу (інтуїтивісти) здатні робити висновки і приймати рішення, зважаючи не тільки на наявну інформацію, а й заповнюючи її brak особливим внутрішнім чуттям, яке Юнг визначав як здатність бачити те, що відбувається "за рогами".

Чотири функції свідомості, за переважанням яких було виокремлено ці типи, перебувають в опозиційних відношеннях: що краще розвинена сфера відчуттів, то слабша інтуїція, а інтелектуали, як правило, гірше орієнтуються у почуттєвому. Це співвідношення допомагає приблизно визначити слабкі місця у представників різних типів. Так, сенситив - реалістичний, але може видатися занадто прагматичним; інтуїтивіст - схильний до ілюзорного сприйняття наявних і майбутніх реалій; інтелектуал не завжди може оцінити ставлення до нього, а емоціонал бентежиться, коли його просять пояснити, що і як він робить, - на його думку, "все і так зрозуміло", а відтворити ланцюжок причин і наслідків йому надто складно.

Крім цих провідних функцій Юнг також виокремлював підлеглі (протилежні провідній, у межах якої людина переживає основні труднощі адаптації) і вторинні (відрізняються від провідної, але не протиставлені їй, як, наприклад, інтуїція стосовно провідного мислення).

Визначивши тип особистості, можна логічно добудовувати її "тіньову протилежність": так, у екстравертного сенситива протилежністю буде інтровертний інтуїтивіст. Основні вразливі ділянки визначають, орієнтуючись на тип "підлеглої" особистості, яка, "прориваючись", призводить до виникнення різних неврозів.

Таблиця 11

Психологічні типи за К.-Г. Юнгом

Тип		Основні особливості
Екстравертні раціональні типи: діють розумно; події оцінюють не завжди раціонально	Екстравертний раціональний (мислительний тип)	Орієнтований на об'єктивну дійсність, представлену в інтелектуальній формі. Пригнічує всі залежні від емоцій прояви. Почуття надмірно естетизовані
	Екстравертний емоційний (чуттєвий) тип	Цінує і любить все, що можна об'єктивно добре оцінити ("розумні" шлюби). Пригнічує логічні аргументи. Найчастіше спостерігається серед жінок
Екстравертні ірраціональні типи: об'єктивні події і явища переживають як	Екстравертний сенситивний ("відчуваючий") тип	Керується реалістичним відчуттям факту. Пов'язаність з об'єктом може бути безмежною, призводити до компульсій і вивільняти нав'язливі передчуття (внаслідок пригнічення інтуїції)
закономірні; їм властиве прагнення до згоди, навіть якщо це суперечить розумним аргументам	Екстравертний інтуїтивний тип	Психічне пристосування відбувається природно і майже несвідомо; мислення, сприйняття і почуття пригнічуються. Відчуття є лише опорою для споглядання. Інтуїція прагне якнайповнішого розкриття можливостей, тому перенесення з однієї ситуації на інші ускладнене, а факти йдуть від суб'єкта
Інтровертні раціональні типи: розумна думка ґрунтується не на	Інтровертний раціональний (мислительний) тип	Перебуває під впливом ідей суб'єктивного походження. Холодно ставиться до об'єктів. Переоцінювання себе як суб'єкта мислення

об'єктивному, а на суб'єктивному чиннику, що оточення може сприймати як прояв егоїзму	Інтровертний емоційний (чуттєвий) тип	супроводжується страхом перед іншими людьми (особливо протилежної статі) "Гармонійно знічені", перебувають під владою незрозумілих іншим почуттів. Найчастіше властивий жінкам, у таких людей можливі неврози за типом виснаження
Інтровертні ірраціональні типи: некоммунікбельні, упереджені. 3 раціонального погляду найменше користі приносять у практичному житті, але в контексті історичного розвитку - двигуни культури	Інтровертний сенситивний ("відчуваючий") тип	Орієнтується переважно за інтенсивністю суб'єктивної частини відчуття (порушена пропорційність між об'єктом і відчуттям). Людина діє згідно ЗІ своїми неусвідомлюваними зразками. Перебуває в ілюзорному міфологічному світі. Пригнічена інтуїція може прориватися у свідомість у формі істеричних уявлень про об'єкти, що призводить до виснаження
	Інтровертний інтуїтивний тип	Чітко сприймає все, що відбувається на задніх планах свідомості, відкриває нові можливості, не шукаючи зв'язків між об'єктом і собою. Перебуває під владою архетипів, містик-мрійник. Можливі нав'язливі іпохондричні стани, спричинені "проривом" чуттєвого екстравертного начала

Тому корисно розвивати і вправляти підлеглі функції, забезпечуючи їм можливість "легального прояву". "Чистих типів" практично не існує, і кожна людина має деякі ознаки кожного з них. Проте виникнення проблем зумовлює дефіцит певних психічних функцій. Теорія Юнга належить до класичних учень про типи особистості, що відповідають вимогам до складання наукових класифікацій. У практичній психології частіше використовують емпіричні класифікації, що допомагають розуміти істотні особливості особистості сучасної людини.

Питання 6. Типологія характеру за К. Леонгардом.

Карл Леонгард іспольхует для організації типології змісту поняття «акцентуації характеру». Акцентуація характеру - це надмірна вираженість окремих рис характеру та їх поєднань, що представляє крайні варіанти норми.

Згідно з цією концепцією всі риси особистості можуть бути поділені на основні та додаткові. Основні риси - стрижень особистості, вони визначають її розвиток, процеси адаптації, психічне здоров'я. При значній вираженості основні риси характеризують особистість в цілому. У випадку впливу несприятливих чинників вони можуть набувати патологічний характер, руйнуючи структуру особистості. Особистості, у яких основні риси яскраво виражені, названі К. Леонгардом акцентуірованими. Акцентуіровані особистості не слід розглядати як патологічних. Це випадок «загострення» певних, притаманних кожній людині, особливостей. За К. Леонгарду, в акцентуірованих особистостях потенційно закладені як можливості соціально позитивних досягнень, так і соціально негативний заряд.

К. Леонгардом виділено 10 типів акцентуірованих особистостей, які розділені на дві групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичність, застрявали, збудливість) та акцентуації темпераменту (гіпертімічеській, дістімічеській, тривожно-полохливі, ціклотімічеській, афективно-екзальтірований, емотівний).

У характері людини зазвичай поєднуються кілька акцентуацій.

1. Демонстративний тип.

Критерій виділення типу: підвищена здатність до витіснення інформації, суперечить картині світу суб'єкта. Характеризується підвищеною здатністю до витіснення, демонстративна поведінка, жвавість, рухливість, легкість у встановленні контактів. Схильний до фантазерства, облудність і притворству, спрямованим на прикрашення своєї персони, авантюризму, артистизм, до позерству. Їм рухає прагнення до лідерства, потреба у визнанні, жаждоба влади, похвали: перспектива бути непоміченим обтяжує його. Він демонструє високу пріспосабліваємость до людей, емоційну лабільність (легку зміну настроїв), схильний до інтригам (при зовнішньої м'якості манери спілкування). Відзначається безмежною егоцентризмом, спрага восхищення, співчуття, шанування, здивування. Похвала інших в його присутності викликає у нього особливо неприємні відчуття, він цього не терпить. Прагнення до компанії зазвичай пов'язане з потребою відчувати себе лідером, зайняти виключне положення. Самооцінка дуже далека від об'єктивності. Може драгувати своєю самовпевненістю і високими домаганнями, сам систематично провокує конфлікти, але при цьому активно захищається. Маючи патологічної здатністю до витіснення, він може повністю забути те, про що він не бажає знати. Це расковивает його у брехні. Зазвичай бреше з невинних особою, оскільки те, про що він говорить, у даний момент для нього є правдою; за - мабуть, внутрішньо він не усвідомлює свою брехню або ж усвідомлює дуже неглибоко, без помітних угрізеній совісті. Здатний захопити інших неординарністю мислення і вчинків.

2. Застрагаючий тип.

Критерій виділення типу: ослабленої витіснення афективних переживань.

Його характеризує помірна товариськість, занудлівість, схильність до нравоучение, неразговорчівость. Часто страждає від уявної несправедливості по відношенню до нього. У зв'язку з цим виявляє настороженість і недовірливо по відношенню до людей, чутливий до образи і засмучення, вразливий і підозрітелен, відрізняється мстительністю, довго переживає сталось, не здатний «легко відходити» від образ. Для нього характерна зарозумілість, часто виступає ініціатором конфліктів. Самовпевненість, жорсткість установок і поглядів, сильно розвинене честолюбство часто призводить до наполегливій твердженням своїх інтересів, які він відстоює з особливою енергійністю. Прагнути досягти високих показників у будь-якій справі, за яку він береться, і виявляє велику наполегливість у досягненні своїх цілей. Основною рисою є

схильність до афекту (правдолюб'є, обідчівість, ревності, підозрілість), інертність у прояві афекту, в мисленні, в моторики.

3. Педантичний тип.

Критерій виділення типу: ослабленої витіснення сумнівів.

Характеризується ригідність, інертність психічних процесів, важко на підйом, довгим пережиттям травмуючи подій. У конфлікти вступає рідко, вступаючи швидше пасивної стороною, ніж активною. У той же час дуже сильно реагує на будь-який прояв порушення порядку. На службі веде себе як бюрократ, пред'являючи оточуючим багато формальних вимог. Пунктуален, акурат, особливу увагу приділяє чистоті і порядку, скуппулезен, добросовістен, схильний жорстко дотримуватися плану, у виконанні дій нетороплив, усідчив, орієнтований на високу якість роботи та особливу акуратність, схильний до чистих самоперевірки, сомніям у правильності виконаної роботи, брюзжанню, формалізм. З полюванням поступається лідерство іншим людям.

4. Збудливий тип.

Критерій виділення типу: тугоподвіжність і в'язкість психічних процесів.

Недостатня керованість, послаблення контролю над потяг та спонукання поєднуються у людей такого типу з владою фізіологічних потяг. Йому характерна підвищена імпульсивність, інстинктивно, грубость, занудство, тужно, гнєвлівість, схильність до хамству і брані, до тертя і конфліктів, в яких сам і є активною провокують стороною. Гнівається, вспильчів в колективі. Відзначається низька взаємопраця у спілкуванні, уповільнені вербальних і невербальних реакцій, великовагових вчинків. Для нього ніякої праця не стає привабливим, працює лише в міру необхідності, виявляє таке ж небажання вчитися. Байдужий до майбутнього, цілком живе сьогоденням, бажаючи отримати з нього масу розваг. Підвищена імпульсивність або виникають реакції збудження гасяться с трудом. Вони можуть бути владними, вибираючи для відчуття найбільш слабких.

5. Гіпертімічний тип.

Критерій виділення типу: високий темп психічних процесів.

Людей цього типу відрізняє велика рухливість, товариськість, болтливий, вираженість жестів, міміки, пантоміміки, надмірна самотійність, схильність до озорству, брак почуття дистанції у стосунках з іншими. Часто спонтанно відхиляються від первісної теми в розмові. Всюди вносять багато шуму, люблять компанії однолітків, прагнуть ними відрядити. Вони майже завжди мають дуже гарний настрій, добре самопочуття, високий життєвий тонус, нерідко квітучий вигляд, хороший апетит, здоровий сон, схильність до чревоугодію та іншим радощів життя.

Це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і разом з тим діловиті, винахідливі, блискучі співрозмовники; люди вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні; велике до самотійності може служити джерелом конфліктів. Їм характерні спалаху гніву, роздратування, особливо коли вони зустрічають сильну протидію, зазнають невдачі. Схильні до

аморальним вчинків, підвищеної дратівливості, прожектерству. Відчувають недостатньо серйозне ставлення до своїх обов'язків. Вони важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонно діяльність, вимушене одиночество.

6. Дістимічний тип.

Критерій виділення типу: зниження темпу психічних процесів.

Люди цього типу відрізняються серйозністю, навіть пригніченому настрої, повільністю, слабкістю волевих зусиль. Для них характерні песимістичному ставлення до майбутнього, занижена самооцінка, а також низька взаємопрацю, небагатослівного, навіть молчаливого. Такі люди є домосід, індивідуалістами; суспільства, шумної компанії, зазвичай уникають, ведуть замкнений спосіб життя. Часто похмурий, заторможени, схильні фіксуватиметься на тіньових сторонах життя. Вони добросовестні, цінують тих, хто з ними дружить і готові їм підкорятися, мають загостренням почуттям справедливості, а також вповільненої мислення.

7. Тривожний тип.

Критерій виділення типу: підвищена здатність переживання тривоги і страхів.

Людям цього типу властиві низька взаємопрацю, мінорну настрій, боязкість, лякливо, невпевненість в собі. Діти тривожного типу часто боятися темряви, тварин, боятися залишатися одні. Вони цураються гучних, бойки однолітків, не люблять гучних ігор, відчувають застенчивая, боязкість, важко переживають контрольні завдання, іспити, перевірки. Часто соромляться відповідати перед класом. Охоче підкоряються опіки старших, нотації дорослих можуть викликати у них угризения совісті, почуття провини, сльози, відчай. У них рано формується почуття обов'язку, відповідальності, високі моральні й етичні вимоги. Почуття власної неповноцінності намагаються замаскувати в самоствердження через ті види діяльності, де вони можуть у великій мірі розкривати свої здібності. Властиві їм з дитинства обідчівость, чутливість, застенчивая заважають зблизитися з тими, з ким хочеться, особливо слабкою ланкою є реакція на ставлення до них оточуючих. Непереносимість насмішок, підозри супроводжуються невмінням постояти за себе, відстояти правду при несправедливих звинуваченнях. Рідко вступають в конфлікти з оточуючими, граючи в них в основному пасивну роль, в конфліктних ситуаціях вони шукають підтримки і опори. Вони мають дружелюбністю, самокритичність, старанність. Внаслідок своєї беззахисності нерідко служать «козлами опущення», мішенями для жартів.

8. Екзальтований тип.

Критерій виділення типу: висока амплітуда і сильний розкид емоційних реакцій.

Яскрава риса цього типу - здатність захоплюються, захоплюватися, а також - улыбчивость, відчуття щастя, радості, насолоди, ці почуття у них можуть часто виникати з причин, що у інших не викликає великого підйому, вони легко приходять в захват від радісних подій і в повне відчай - від сумних.

Їм властива висока взаємопраця, словоохотливість, влюбчивість. Такі люди часто сперечаються, але не доводять справу до відкритих конфліктів. У конфліктних ситуаціях вони бувають прив'язані до друзів і близьким, альтруїстично, мають відчуття співчуття, добрий смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Можуть бути панікерами. Піддані сиюминутним настроям, порывисті, легко переходять від стану захоплення до стану смутку, мають лабільність.

9. Емотивний тип.

Критерій виділення типу: надмірна розвиненість емоційної сфери, переважають емоційне ставлення і оцінки дійсності.

Цей тип споріднена екзальтованому, але прояви його не настільки бурхливі. Для них характерні емоційність, чутливість, тривожність, болтливий, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражена риса - гуманність, співпереживання іншим людям чи тваринам, чуйність, мягкосердечність, сорадованіє чужим успіхам. Вони вразливим, слізливості, будь-які життєві події сприймають серйозніше, ніж інші люди. Підлітки гостро реагують на сцени з фільмів, де кому - або загрожує небезпека, сцена насильства може викликати у них сильне потрясіння, яке довго не забудеться і може порушити сон. Рідко вступають в конфлікти, образи носять у собі, не «выплескивают» назовні. Їм властиво загострене почуття обов'язку, старанність. Дбайливо ставитися до природи, люблять вирощувати рослини, доглядати за тваринами.

10. Циклотімічний тип.

Критерій виділення типу: чергування гіпертімічних і дістімічних проявів.

Характеризується зміною гіпертімічних і дістімічних станів. Їм властиві часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Радісні події викликають у них картини гіпертімії: жага діяльності, підвищена гомінкі, скачка ідей; сумні - пригніченості, уповільнені реакції і мислення, так само часто змінюється їх манера спілкування з оточуючими людьми. У лабільні циклоїдов фази зміни настрою зазвичай коротше, ніж у типових циклоїдов. «Погані» дні відзначаються більш насиченим поганим настроєм, ніж млявістю. У період підйому виражені бажання мати друзів, бути в компанії. Настрій впливає на самооцінку.

Висновки. Важко розмежувати прояви характеру і особистості, а ще складніше - характер і темперамент. Темперамент - це вроджена особливість перебігу психофізіологічних процесів (їх темп, інертність, напруження, здатність до переключення та ін.), а характер - це стійка особливість ставлення людини до світу, оточення і себе.

У сучасній психології виокремлені такі підходи в дослідженні характеру і темпераменту: їх ототожнення; антагонізм; трактування темпераменту як елементу характеру; визнання темпераменту основною природою характеру. Позиції, за якою темперамент є основою характеру, дотримується багато вітчизняних дослідників, зокрема послідовники теорії індивідуальності. У ній

стверджується, що темперамент і характер зумовлюють один одного. Характер формують життєві враження, виховання і навчання на природній основі темпераменту - властивостях нервової системи і генетичних програмах. Однак темперамент наділений стійкістю, тотальністю і описує формальні (незалежні від змісту діяльності) особливості поведінки, а характер виявляється не у всьому і не завжди.